

**ХАРКІВСЬКИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«НАРОДНА УКРАЇНСЬКА АКАДЕМІЯ»**

**Факультет «Референт-перекладач»
Кафедра іноземних мов та перекладу**

**КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА МАГІСТРА
на тему
«ПЕРЕДАЧА РАДЯНІЗМІВ У ПЕРЕКЛАДАХ
УКРАЇНСЬКОЇ ХУДОЖНОЇ ЛІТЕРАТУРИ НА
АНГЛІЙСЬКУ МОВУ»**

Виконав:

здобувач 2 курсу групи РП-61 другого
(магістерського) рівня вищої освіти
спеціальність 035 – Філологія
освітня програма «Переклад
(англійська мова та друга іноземна
мова)»

Дімбрілов Олексій Сергійович

Керівник:

Кальниченко Олександр Анатолійович,
доцент

Рецензент:

Змійова І. В. кандидат філологічних
наук, доцент

Харків – 2026

ЗМІСТ	4
ВСТУП	
РОЗДІЛ 1. РЕАЛІЯ ЯК ЛІНГВОКУЛЬТУРНЕ ЯВИЩЕ У ПЕРЕКЛАДІ ТА РАДЯНІЗМ ЯК РІЗНОВИД ІСТОРИЧНОЇ РЕАЛІЇ	8
1.1. Поняття «реалія»: визначення та класифікація.....	8
1.2. Поняття реалії.....	10
1.3. Класифікація реалій	13
1.4. Шляхи передачі реалій	15
1.5. Радянізми як різновид реалій	17
1.6. Передача радянізмів	20
1.7. Паратекст як інструмент культурної медіації в перекладі	22
Висновки до Розділу 1.....	23
РОЗДІЛ 2. ПЕРЕДАЧА РАДЯНІЗМІВ У ПЕРЕКЛАДАХ РАДЯНСЬКИХ ВИДАВНИЦТВ	26
2.1. Корпус радянських перекладів (видавництво «Дніпро»): принципи добору та опис	26
2.2. Стратегії передавання радянізмів: частотність, типи, приклади	28
2.3. Частотності стратегій передавання радянізмів	32
Висновки до Розділу 2.....	33
РОЗДІЛ 3. ПЕРЕДАЧА РАДЯНІЗМІВ У ПЕРЕКЛАДАХ ЗАКОРДОННИХ ВИДАВНИЦТВ	35
3.1. Корпус західних перекладів (університетські / діаспорні / комерційні видавництва): відбір та опис	35
3.2. Порівняння стратегій і способів передавання радянізмів: частотність, приклади, роль приміток і глосаріїв	39
3.3. Культурна та політична оптика перекладу: очуження і доместикація, прозорість для читача, термінологічна точність	43
3.4. Кількісні підсумки: частотність стратегій у «західному» корпусі	45
3.5. Порівняльні замітки до прикладів (мікроаналіз)	47
3.6. Висновки щодо відмінностей між західними та радянськими перекладами	49
Висновки до розділу 3	51
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ	52

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	55
СПИСОК ДЖЕРЕЛ ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ.....	60
SUMMARY.....	61

ВСТУП

Актуальність дослідження полягає в необхідності вивчення способів передачі радянізмів — культурно й історично маркованих мовних одиниць, що відображають специфіку радянської дійсності, — в англомовних перекладах української художньої прози. Тривале перебування України у складі СРСР зумовило активне використання радянізмів як у творах письменників радянського періоду, так і в текстах сучасних авторів, у яких радянський досвід осмислюється ретроспективно. У перекладі такі одиниці становлять складну проблему через відсутність прямих відповідників в англійській мові та недостатню обізнаність іншомовної аудиторії з радянським соціокультурним контекстом, що змушує перекладача обирати між збереженням культурно-історичної специфіки та адаптацією тексту для читача. Особливої ваги набуває зіставний аналіз перекладів, виданих у СРСР і за кордоном, оскільки вони формувалися в різних ідеологічних та видавничих умовах і репрезентують відмінні підходи до відтворення радянських реалій в англомовному культурному просторі.

Об'єктом дослідження є переклади української художньої прози, що містить радянізми англійською мовою. **Предметом** дослідження виступають способи і стратегії передавання радянізмів у радянських і закордонних виданнях.

Мета нашого дослідження: виявити, класифікувати та порівняти способи передавання радянізмів у перекладах української прози на англійську, виданих у СРСР та за кордоном, і встановити домінантні практики кожного сегмента.

Зазначена **мета** зумовила постановку таких теоретичних і практичних **завдань**: уточнити поняття «реалія» та «радянізм» і наявні їх класифікації;

сформувати двосегментний дослідницький корпус; здійснити суцільну вибірку радянізмів з текстів першоджерел; розробити систему способів їх передачі в перекладі; порівняти частотність уживання перекладацьких прийомів; проаналізувати роль паратекстуальних елементів у відтворенні радянських реалій; а також визначити домінантні способи передачі радянізмів у перекладах, виданих у СРСР та за кордоном.

Матеріалом дослідження слугували такі твори українських письменників та їхні англomовні переклади: роман Олеся Гончара «Людина і зброя» («Man and Arms»), твір Василя Земляка «Лебедина зграя» («The Swan Flock»), роман Івана Багряного «Тигролови» («The Hunters and the Hunted») та роман Юрія Андруховича «Рекреації» («Recreations»).

У праці застосовувалися наступні **методи**: метод суцільної вибірки лексичного матеріалу; описово-аналітичний (лексико-семантичні аналізи місць із радянізмами); порівняльно-перекладознавчий/зіставний (СРСР vs Захід; типи стратегій); описовий (дескриптивно-аналітичний) метод; перекладознавчий аналіз; паратекстуальний аналіз (за Ж. Женеттом); типологія і функції приміток/передмов.

Наукова новизна дослідження полягає в зіставному аналізі перекладацьких стратегій передачі радянізмів в англomовних перекладах української художньої літератури, виданих у СРСР та за кордоном. У роботі уточнено перекладознавчий статус радянізмів як історичних реалій із виразною соціально-ідеологічною конотацією та вперше в межах обраного корпусу систематизовано роль паратекстуальних засобів у їхньому відтворенні.

Положення, що виносяться на захист:

1. Радянізм є різновидом історичних реалій, що відображають специфіку радянського способу життя і поєднують національну, історичну та соціально-ідеологічну конотації, які у перекладі потребують комплексного відтворення.
2. У перекладах, виданих у СРСР, домінували адаптаційні стратегії, спрямовані на полегшення сприйняття тексту англомовним читачем, що часто призводило до нейтралізації або зменшення радянського культурного та ідеологічного колориту; пояснення зазвичай подавалися у підрядкових примітках.
3. У перекладах, виданих за кордоном, частіше зберігалася формальна та семантична специфіка радянізмів, з активнішим використанням калькування й паратекстуальних коментарів, що сприяло кращому відтворенню історико-культурного контексту при збереженні орієнтації на широку аудиторію.

Практичне значення дослідження полягає в можливості використання отриманих результатів і сформульованих висновків у навчальних курсах із перекладознавства, стилістики та лексикології англійської мови, а також у подальших наукових розвідках, присвячених проблемам перекладу реалій і радянізмів. Матеріали дослідження можуть бути корисними і для розв'язання практичних завдань художнього перекладу.

Повний перелік радянізмів, відібраних і проаналізованих у практичній частині роботи разом із відповідними варіантами перекладу, подано в додатку на електронному носії.

Обсяг та структура роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів із висновками до них, загальних висновків, списку використаних

джерел, списку джерел ілюстративного матеріалу, додатку та анотації. Обсяг текстової частини роботи становить 54 стор., загальний обсяг – 63 стор. Список використаних джерел містить 50 найменувань, 36 з яких є іншомовними джерелами. Список джерел ілюстративного матеріалу включає 9 джерел.

РОЗДІЛ 1. РЕАЛІЯ ЯК ЛІНГВОКУЛЬТУРНЕ ЯВИЩЕ В ПЕРЕКЛАДІ ТА РАДЯНІЗМ ЯК ІСТОРИЧНА РЕАЛІЯ

1.1. Поняття «реалія» у перекладознавстві: визначення і класифікації.

1.1.1. *Культурно-специфічні елементи як перекладацька проблема*

Багато дослідників, зокрема Ян Педерсен (Pedersen 2011: 41) у своєму дослідженні субтитрування, зазначають, що в джерельному тексті завжди є елементи, які перекладати складніше, ніж інші. Такі елементи потребують свідомого застосування перекладацьких процедур і характеризуються перекладацькими проблемами; серед них Педерсен називає пісні, каламбури та культурні відсилки (Pedersen 2011: 42).

Причини складності передачі певних одиниць загалом відповідають поділу, запропонованому Джоном Кетфордом, який розрізняє мовну та екстралінгвістичну (культурну) неперекладність (Catford 1965: 94–99). Мовна проблема виникає тоді, коли поняття джерельної мови, відоме в цільовій культурі, не має однослівного позначення, тоді як культурна неперекладність зумовлена відсутністю самого поняття або референта в культурі-реципієнті. Хоч це протиставлення визнається багатьма дослідниками (Baker 2011; Leppihalme 2001, 2011; Nedergaard-Larsen 1993; Newmark 1981; Nord 1997; Snell-Hornby 1988), воно не є абсолютно чітким.

Для позначення культурно зумовлених перекладацьких проблем у теорії перекладу функціонує велика кількість термінів: культурні терміни, культурні слова (*cultural terms, cultural words*) (Newmark 1981 культурно зумовлені проблеми / елементи (*culture-bound problems/elements*) (Nedergaard-Larsen 1993); культурно зумовлені слова (*culture-bound words*) (Katan 2004); культурно-специфічні одиниці (*culture-specific items*) (Baker 2011a; Aixela 1996); культуріми (*culturemes*) (Vermeer 1983; Nord 1997; Katan 2004, 2009);

екзотизми, алієнізми (*exoticisms, alienisms*) (Berkov 2011); екстралінгвістичні культурні відсилки (*extralinguistic cultural references*) (Pedersen 2011); лакуни (*lacunae*) (Malblanc 1961); реалії (*realia*) (Фінкель 1929; Влахов, Флорін 1990; Leighton 1991; Leppihalme 2011).

У західному перекладознавстві найчастіше вживають терміни з компонентом *culture*, попри складність самого поняття «культура». Катан (2009), розглядаючи переклад як міжкультурну комунікацію, спирається на модель культурного айсберга Холла (1959/1990), відповідно до якої спостережувані елементи культури є лише поверхневим виявом глибинних цінностей та переконань. Саме ця багаторівнева структура культури ускладнює чітке визначення культурної специфіки в перекладі.

Показовим є підхід Бейкер, яка визначає культурно-специфічний концепт як поняття, «цілком невідоме в цільовій культурі» (Baker 2011a: 18), наводячи приклад *privacy*. Це визначення спирається на широке розуміння культури і викликає дискусії щодо критерію «повної відсутності» поняття в іншій культурі.

Катан (2009: 79), ґрунтуючись на концепції Норд, пов'язує культуріми з видимим рівнем культури, визначаючи їх як формалізовані феномени, що існують лише в одній з порівнюваних культур (Nord 1997: 34). Однак таке визначення є надто широким і методологічно проблематичним, оскільки майже будь-який культурний феномен може розглядатися як специфічний (Aixela 1996: 57).

Додатковою проблемою є те, що термін *cultureme* уживається і щодо лінгвістичних знаків, і щодо екстралінгвістичних референтів. Видається принципово важливим розмежовувати культурно-специфічні феномени та лексичні одиниці, які на них посилаються опосередковано, через поняття. У цьому сенсі показовим є визначення реалій у Леппіхалме як концептів,

наявних у культурі-джерелі, але відсутніх у цільовій культурі (Leppihalme 2011: 126), а також підхід Педерсена, який розглядає екстралінгвістичні культурні відсилки передусім як лінгвістичні знаки (Pedersen 2011: 51–52). Термінологічна невизначеність у цій сфері значною мірою зумовлена неминучим зверненням перекладознавця до позамовної реальності під час аналізу культурно-специфічної лексики.

1.2. Поняття реалії

Термін реалія був уведений в українське перекладознавство Олександром Фінкелем (1929), який зауважував, що найбільші труднощі у художньому перекладі становлять слова з виразним соціокультурним маркером, тісно пов'язані з конкретним середовищем. Їхня передача потребує більшої точності, ніж нейтральної лексики, оскільки такі одиниці несуть відбиток історії, побуту та ідеології. Уже в цій постановці питання проступає гумбольдтівська дилема: орієнтуватися на «своє» чи зберігати «чуже». Показовими для цього є формули звертань і привітань, назви соціальних ролей, титули, інституції: їх можна або функціонально адаптувати (нейтралізуючи культурне походження), або відтворювати буквально/формально (зберігаючи колорит із ризиком «екзотизації»). Аналогічні труднощі постають із назвами посад, професій, етнографічних предметів, мір і грошових одиниць: повна заміна «своїми» може спотворити соціальну реальність оригіналу, тоді як надмірне збереження локальних термінів перетворює переклад на етнографічний коментар. Тож універсального принципу немає: рішення залежать від культурної дистанції, ступеня специфічності та функції одиниці в тексті (Фінкель 1929 Розділ 3.3).

У східноєвропейській традиції (Vlakhov & Florin 1990) *realia* дедалі частіше позначають лексичні одиниці, що «чинять опір» перекладу. У західній літературі поняття обговорювали, зокрема, Leighton (1991), Leppihalme (2001;

2011), Pedersen (2011). Педерсен (2011: 44) критикує термін як нечіткий і потенційно оманливий (через загальновживане значення та суперечність між етимологією *realia* — «реальні речі» — і можливістю фіктивних референтів). Щоб усунути цю колізію у фантастичних текстах, Лопонен (Loponen 2009) пропонує неологізм *igrealia* для вигаданих об'єктів, представлених як реальні у межах художнього світу.

Попри застереження, у цій роботі термін *realia* використовується з трьох причин: (1) він є усталеним в українській теорії перекладу і зрозумілий західним дослідникам; (2) позначає вужчу й операціонально зручнішу категорію, ніж широкі *culture-bound items / culturemes*, які часто охоплюють власні назви, алюзії, ідіоми тощо; (3) є прагматично коротким ключовим поняттям, яке не потребує введення акроніма. У нашій інтерпретації *realia* не включають фіктивних елементів (за винятком лексики фольклорно-міфологічного походження), тоді як культурно-специфічні елементи — категорія ширша.

Визначення *realia* спирається на Влахова і Флоріна (1990): це лексичні одиниці мови-джерела, що позначають об'єкти, явища й практики, характерні для однієї спільноти та відсутні в іншій, унаслідок чого не мають точних відповідників і потребують спеціального перекладацького опрацювання (типові приклади: дача, НЕП). У близькому руслі Норд (Nord 1997/2001: 34) окреслює культурно-специфічне як феномен, що існує в певній формі/функції лише в одній із порівнюваних культур, однак межі такої «унікальності» залишаються розмитими.

Кожен текст укорінений у власній культурі, тож культурно-специфічні елементи джерела створюють проблеми насамперед екстралінгвістичного характеру — пов'язані з матеріальною та соціокультурною реальністю «поза мовою», на відміну від інтралінгвістичних труднощів, що постають через

розбіжності мовних систем і вжитку (Nedergaard-Larsen 1993: 238, n.1). Через безпосередній зв'язок із референтною сферою вихідної культури (Lefevere 1993: 122) такі одиниці й називають реаліями (від лат. *realia* — «справжні речі»).

У широкому сенсі референтами реалій можуть бути як матеріальні об'єкти (*machete, sari, gravid lax*), так і інституції, концепти, практики (релігійні/освітні поняття, табу, цінності, установи). В англomовній літературі функціонують суміжні терміни: *culture-bound items, cultural terms, culture-specific elements, culture markers, extralinguistic cultural references* тощо; відмінності між ними зумовлені теоретичними рамками та розумінням «реального». Частина одиниць із часом асимілюється цільовою мовою через глобальні канали (напр., *tsunami, hijab*), втрачаючи ознаку «незвичності» для реципієнта, але зберігаючи сліди культурного походження (Leppihalme 2011).

Культурно-специфічні власні назви (людей, місцевостей, подій: *Dickens, Omaha Beach, St. Patrick's Day*) інколи важко відмежувати від алюзійного вжитку (напр., *I felt like Benedict Arnold* → «я почувався зрадником») (Leppihalme 2011). Внутрішньомовні явища — граматичні категорії, кличний відмінок, ідіоми, діалекти, соціолекти (Nedergaard-Larsen 1993: 210) — не розглядаються як різновид реалій, хоч також можуть бути культурно зумовленими.

Підсумовуючи, у цій роботі реаліями вважаємо лексичні одиниці джерельної мови з виразним культурним референтом, відсутнім у цільовій культурі, що зумовлює відсутність точного відповідника і потребує спеціальної перекладацької стратегії. Вибір стратегії (адаптаційної чи формально-зберігаючої, із залученням паратексту) визначається культурною дистанцією, ступенем специфічності та текстовою функцією одиниці, з метою

уникнути як спрощувальної нейтралізації, так і надмірної «екзотизації», зберігаючи художню цілісність оригіналу.

Шведський дослідник Ян Педерсен, аналізуючи переклад культурно зумовлених одиниць у субтитруванні, запропонував замінити термін *realia* поняттям *extralinguistic cultural references (ECRs)*, яке, на його думку, точніше відображає референтну природу таких одиниць, оскільки вони є мовними посиланнями на позамовні об'єкти й процеси, що належать до енциклопедичних знань певної аудиторії [40, с. 43–44]. Така інтерпретація підкреслює, що реалії можуть позначати не лише матеріальні предмети, а й культурно-специфічні поняття та соціальні феномени, водночас у перекладознавстві важливо розрізняти реалії-предмети та реалії-слова як мовні знаки їх референтів [2, с. 7; 4, с. 185–186]. Термінологічні розбіжності зумовлені різними науковими підходами, зокрема щодо включення власних назв, ідіом чи алюзій до кола культурно маркованої лексики [32, с. 42], однак усі ці поняття відображають спільну проблему перекладу культурно специфічних елементів. У цій роботі для уникнення двозначностей використовується традиційний для українського перекладознавства термін «реалії», теоретичне осмислення якого спирається на визначення Педерсена як найбільш повне з погляду референтності. Важливим при цьому є розпізнавання реалій і відмежування їх від нереалій, адже, за Влаховим і Флоріним, саме виразний національний колорит референта є ключовим критерієм, від правильного тлумачення якого залежить вибір перекладацької стратегії [2, с. 30–35].

1.3 Класифікація реалій

Типології реалій суттєво відрізняються за ступенем деталізації, однак спільним для них є визнання того, що створення вичерпної універсальної класифікації є малоімовірним. Із формуванням перекладознавства з'являлися

дослідження, присвячені перекладацьким проблемам, спричиненим культурними відмінностями, зокрема питанням культурної еквівалентності (Nida 1945/1964: 90–91) та метамовних розбіжностей між мовами (Vinay & Darbelnet 1958/1975: 260 ff).

У перекладознавстві існує низка типологій реалій, проте жодна з них не набула статусу універсальної, оскільки класифікації значною мірою залежать від теоретичних засад і матеріалу дослідження.

С. Влахов і С. Флорін пропонують одну з найдетальніших класифікацій, розмежовуючи реалії за предметним, часовим і локальним принципами. За предметною ознакою реалії поділяються на групи й підгрупи залежно від сфери позначуваних об'єктів і явищ (побут, суспільно-політичне життя, культура тощо). Часовий поділ охоплює сучасні та історичні реалії, а локальний — реалії, обмежені певним географічним простором. Саме в межах цієї класифікації радянськи розглядаються як різновид історичних реалій.

Р. Зорівчак розробляє типологію реалій у двох вимірах — історико-семантичному та структурному. В історико-семантичному плані вона розрізняє власне реалії (що мають актуальні референти) та історичні реалії, для яких характерна сема минулості й хронологічний колорит. За структурними ознаками Зорівчак виокремлює реалії-одночлени, реалії-полічлени номінативного характеру та реалії-фразеологізми.

Пітер Ньюмарк, використовуючи термін *cultural words*, пропонує функціонально-семантичну класифікацію, що охоплює п'ять груп: екологію (флора, фауна, географічні об'єкти), матеріальну культуру (їжа, одяг, житло, транспорт), соціальну культуру (праця, дозволя), організації, звичаї та концепції (політичні, релігійні, мистецькі), а також жести та звички. Ця класифікація є компактною, чітко структурованою та зручною для практичного аналізу культурно зумовленої лексики.

З огляду на специфіку матеріалу, у цьому дослідженні доцільним є використання класифікації Пітера Ньюмарка як робочої, оскільки вона найбільш придатна для систематизації та аналізу радянців у художньому перекладі.

Одну з найдетальніших типологій екстралінгвістичних культурно-специфічних елементів запропонувала Біргіт Недергор-Ларсен, яка виокремлює чотири основні категорії: географію, історію, суспільство та культуру, кожна з яких далі поділяється на низку підкатегорій (Nedergaard-Larsen 1993: 211). Зокрема, категорія «суспільство» охоплює економіку та рівень розвитку, соціальну організацію, політику, соціальні умови, а також способи життя й традиції, що включають житло, одяг, їжу, транспорт і предмети повсякденного вжитку.

У дослідженні фінського роману XIX століття Пекка Куямякі пропонує іншу групувальну модель, виокремлюючи такі рубрики: суспільство, дозвілля, власні назви, природу, міфологію та предмети повсякденного користування (Kuusimäki 1998: 26–27).

Загалом типології реалій значною мірою залежать від характеру аналізованого матеріалу та жанру тексту: реалії в сучасних інституційних або публіцистичних текстах істотно відрізняються від реалій у художніх творах минулих століть або в сучасних популярних жанрах. Тому будь-яка класифікація реалій має умовний характер і виконує передусім аналітичну функцію.

1.4 Шляхи передачі реалій

У перекладознавстві запропоновано низку підходів до передачі реалій, які відрізняються за ступенем збереження національного колориту, адаптації до культури мови перекладу та прагматичної настанови тексту.

Болгарські дослідники Сергій Влахов та Сидер Флорін виокремлюють кілька основних способів передачі реалій у художньому тексті. Першим є транскрипція, за якої реалія переноситься в мову перекладу шляхом графічної передачі зі збереженням звучання (англ. *whig* — болг. *уиг*). Другу групу становить переклад (заміна), який охоплює різновиди неологізації: а) калькування — поелементний переклад іншомовного терміна (*skyscraper* — болг. *небостъргач*); б) полукалька — частковий переклад із збереженням іншомовного компонента (*Drittes Reich* — *третій рейх*; *decemberist* — *Decemberist*); в) освоєння — морфо- та словотвірна адаптація запозичення; г) семантичний неологізм — створення нової одиниці без етимологічного зв'язку з оригіналом.

Окремо виділяється приблизний переклад, який передає загальний зміст, але здебільшого нівелює національну специфіку, зокрема через родо-видову заміну (генералізацію), функціональний аналог або описове пояснення. Також згадується контекстуальний переклад, зорієнтований на смислову адекватність у конкретній ситуації [Влахов, Флорін 1990, с. 48–51].

Р. П. Зорівчак пропонує розгорнуту типологію, що включає: транскрипцію (транслітерацію), гіперонімічне перейменування, дескриптивну перифразу, комбіновану реномінацію, повне й часткове калькування, транспозицію на конотативному рівні, метод уподібнення, контекстуальне розтлумачення та ситуативний відповідник [Зорівчак, с. 93]. Окремі способи деталізуються прикладами, зокрема комбінована реномінація (*trembita* — *a ten-foot trumpet*), уподібнення (*pirohy* — *dumplings*), конотативна транспозиція (*калина* — *cranberry*) та ситуативний відповідник (*свати* — *matchmakers*) [Зорівчак, с. 93–140].

Пітер Ньюмарк окреслює такі шляхи передачі реалій: перенесення (транскрипція або транслітерація), натуралізацію, культурний еквівалент,

функціональний еквівалент, описовий еквівалент, а також синонімію й калькування [Newmark, с. 81–84]. Його підхід акцентує прагматичний баланс між зрозумілістю для читача та збереженням культурної специфіки.

В. І. Карабан пропонує ширшу класифікацію перекладацьких прийомів, серед яких: словникові відповідники, транскодування (транскрипція, транслітерація, адаптивне транскодування), калькування, контекстуальна заміна, описовий переклад, а також лексико-семантичні трансформації — генералізація, конкретизація, додавання, вилучення, перестановка тощо [Карабан, с. 279–314].

На вибір способу передачі реалії, за Влаховим і Флоріним, впливають характер тексту, функціональна значущість реалії, її місце в лексичних системах обох мов, словотвірні можливості мов, перекладацька традиція та очікування цільового читача [Dkf[jd Akjhsy, с. 51]. У ширшому теоретичному контексті Ентоні Пим, аналізуючи модель Віне й Дарбельне, наголошує, що перекладацькі типології формуються також під впливом культурних і політичних ідеологій та співвідношення престижу мов [Pym, с. 34–35; 57, с. 69].

Отже, спільним для всіх підходів є усвідомлення багатовимірності перекладацьких проблем, що особливо виразно проявляється у випадку реалій як носіїв культурно зумовлених історичних та ідеологічних змістів. До цієї групи також належать реалії-міри та реалії-грошей, які будуть розглянуті в наступному підпункті.

1.5 Радянізми як різновид реалій

Радянізми, або сов'єтизми, відповідно до класифікації реалій С. Влахова та С. Флоріна, належать до історичних реалій [Влахов Флорін, с. 61]. Вони становлять особливу групу культурно маркованої лексики, переклад якої викликає значні труднощі, оскільки передбачає знання не лише мовних, а й

ідеологічних та історичних засад радянської системи, зокрема комуністичної доктрини та революційного дискурсу [6, с. 35–39; 28, с. 179]. Як зауважує Г. Гадкінсон, значення радянізму визначається передусім прагматичним ефектом, який він має справити, а не його словниковим тлумаченням [26, с. 5].

За типологією, радянізми поділяють на лексичні (неологізми радянської доби, напр. *бракороб*, *підкуркульник*), семантичні (переосмислені слова, напр. *шкідник*), а також конотативні, що набули ідеологічного забарвлення у 1920–1970-х роках (*авангард*, *гніт*) [28, с. 184]. Радянізми вирізняються насамперед виразним ідеологічним забарвленням, оскільки вони безпосередньо пов'язані з радянською політичною доктриною та репрезентують базові поняття комуністичної ідеології (напр., *п'ятирічка*, *ударник праці*, *комсомолец*). Водночас ці лексичні одиниці виконують функцію відображення суспільного життя, позначаючи інституції, події та реалії, притаманні винятково радянській системі та відсутні в інших культурах (*ГУЛАГ*, *раднаргосп*, *суботник*).

Крім номінативної функції, радянізми слугують концептуальними маркерами радянської картини світу, формуючи специфічні моделі мислення та інтерпретації дійсності, зумовлені такими ідеологемами, як класова боротьба чи світова революція. Їхнє семантичне навантаження виходить за межі безпосереднього значення і передбачає залучення соціального та історичного контексту.

Важливою рисою радянізмів є їхній історичний потенціал: вони слугують мовними свідченнями певного історичного періоду і дають змогу реконструювати соціально-політичну реальність минулого, навіть якщо більшість таких одиниць вийшли з активного вжитку. Водночас у сучасній мові вони зберігають функцію маркерів історичної пам'яті та продовжують впливати на культурний і мовний простір.

Таким чином, реалії-радянізми — це слова, фразеологізми та сталі вислови, що сформувалися в радянську добу та відображають її ідеологію, соціальні інституції й побут. Через відсутність точних відповідників в інших мовах ці одиниці становлять особливу перекладацьку проблему й часто потребують калькування або пояснювальних коментарів. Будучи тісно прив'язаними до конкретного історичного й соціального контексту, радянізми залишаються важливим елементом лексичного складу мови та об'єктом перекладознавчого аналізу.

Суттєвий внесок у дослідження радянізмів зробила Р. Зорівчак, яка визначає їх як слова й фразеологічні одиниці, пов'язані з «радянським способом життя» та соціально-політичною реальністю [5, с. 60]. Подібної позиції дотримується Н. Калох Від, наголошуючи на їхньому походженні з революційного та пропагандистського дискурсу 1930-х років [28, с. 180]. Водночас у західній традиції використовується запозичений термін *Sovietism*.

Більшість дослідників розглядають радянізми як підкатегорію реалій, оскільки вони виражають специфічний національний, історичний і соціальний колорит [2, с. 47; 148]. При цьому Р. Зорівчак уточнює, що радянізми функціонують як реалії лише за умов зіставлення соціалістичної та несоціалістичної культур [5, с. 61]. Звідси випливає вимога, сформульована Н. Калох Від: переклад радянізму має передавати три конотативні рівні — національний, історичний і соціальний [29, с. 168].

Формальною ознакою радянської лексики є активне використання аббревіатур і складноскорочених слів (*ЦК, СРСР, комсомол*), що набули системного характеру після революції [16; 12, с. 34]. За Дж. Орвеллом, такі утворення свідомо звужують асоціативне поле понять і знижують їх критичне осмислення (напр. *Комінтерн* замість *Комуністичний Інтернаціонал*) [12, с. 37].

Крім того, радянський дискурс широко застосовував евфемізми та гіперболи для маскуванню соціальних процесів і маніпуляції свідомістю (напр., «тимчасові труднощі» vs. «економічна криза») [12, с. 32–34]. Важливу роль відігравали ідеологічні гасла й лозунги, що відтворювали міфологізовану картину дійсності та нерідко мали цинічний характер [12, с. 38–39].

Отже, радянізми є не лише лексичним, а й комплексним культурно-історичним явищем, переклад якого потребує врахування ідеологічного контексту та прагматичного навантаження мовної одиниці.

1.6 Передача радянізмів

У процесі передачі реалій, а отже й радянізмів, необхідно враховувати, що кожне слово або словосполучення має **денотативне** значення — основний, буквальний зміст, а також **конотативне** значення, тобто додаткові ідеї, емоції та асоціації, які воно викликає [23]. Саме конотативний компонент часто є визначальним при перекладі культурно специфічної лексики.

Як зазначає Наталія Калох Від, узагальнюючи міркування Сидіра Флоріна та Сергія Влахова, адекватна передача радянізмів становить особливу перекладацьку труднощі: попри те, що денотативне значення сов'єтизмів у більшості випадків може бути досить точно передане, це зовсім не гарантує збереження їхнього конотативного навантаження. Саме тому переклад радянізмів нерідко потребує супровідних пояснень або коментарів [27, с. 146].

Додатковим чинником складності є те, що радянізми практично не мають прямих відповідників в англійській мові й часто залишаються незрозумілими без попереднього знання політичного та ідеологічного контексту колишнього Радянського Союзу. У таких випадках перекладач змушений виконувати роль культурного посередника, допомагаючи читачеві інтерпретувати незнайомі мовні явища. Як і більшість культурно маркованих термінів, радянізми містять важливу, але імпліцитну інформацію, а спрощення

або нейтралізація їхніх національно-культурних і соціальних компонентів може істотно змінити смислові параметри тексту [28, с. 180].

Будь-який переклад художнього твору, дія якого відбувається в радянську добу, навряд чи можна вважати культурно адекватним без уважного і послідовного опрацювання радянізмів. Завдання перекладача полягає у виборі таких мовних рішень, які б компенсували брак фонових знань у цільовій аудиторії. Як і в разі з іншими культурно-специфічними одиницями, постає питання перекладацької стратегії: чи слід дотримуватися принципу іншомовності, зберігаючи радянізми у незмінному або мінімально адаптованому вигляді, чи, навпаки, замінювати їх культурними аналогами, одомашнюючи текст і роблячи його зрозумілішим для читача.

Передача реалій і радянізмів у перекладі передбачає поєднання мікро- та макростратегій, які визначають як роботу з окремими мовними одиницями, так і загальну культурно-ідеологічну орієнтацію перекладу. На мікрорівні перекладач застосовує конкретні способи – транскрипцію, калькування, описовий переклад, функціональний або культурний відповідник, коментар – що відповідає традиційним класифікаціям перекладацьких прийомів у теорії реалій (Vinay & Darbelnet; Newmark). На макрорівні обирається стратегія доместикації чи форенізації (Venuti), нейтралізації або історизації ідеологічно навантаженої лексики, що узгоджується з уявленням про переклад як нормативно й культурно зумовлену практику (Toury). У цьому контексті радянізми постають не лише як лексико-семантична проблема, а як елементи ідеологічного дискурсу, переклад яких є формою переписування тексту відповідно до панівних поетик і ідеологій цільової культури (Lefevere). Отже, переклад реалій і радянізмів функціонує як культурне посередництво та спосіб переосмислення історичної пам'яті.

1.7 Паратекст як інструмент культурної медіації в перекладі

У перекладознавстві дедалі більше уваги приділяється не лише власне тексту перекладу, а й супровідним елементам, які беруть безпосередню участь у формуванні його інтерпретації іншомовним читачем. Такі елементи об'єднуються поняттям паратекст, уведеним Жераром Женеттом, який визначає його як сукупність вербальних і невербальних компонентів, що обрамляють текст і спрямовують його сприйняття (Genette 1997). У контексті перекладу паратекст відіграє важливу роль інструмента культурної медіації, особливо у випадку передачі культурно-специфічних одиниць, зокрема реалій і радянізмів.

До основних паратекстуальних засобів, релевантних для перекладу художніх текстів, належать підрядкові та кінцеві виноски, глосарії, передмови і післямови перекладача або редактора. Їхня функція полягає в компенсації дефіциту фонових знань цільової аудиторії шляхом надання додаткової інформації про позамовні референти тексту. Як зазначає Лефеве, переклад завжди здійснюється в межах певної культурної та ідеологічної системи, а паратекст є одним із механізмів «переосмислення» та «перекодування» вихідного тексту для іншої культури (Lefevere 1992).

Особливої ваги паратекст набуває при перекладі реалій, тобто лексичних одиниць, тісно пов'язаних із культурною та соціальною дійсністю вихідного тексту. Педерсен, аналізуючи екстралінгвістичні культурні референти, наголошує, що навіть формально збережені реалії можуть залишатися нерозпізнаними без відповідних пояснень, якщо вони не входять до енциклопедичних знань цільової аудиторії (Pedersen 2011). Саме тому виноски та глосарії виконують функцію пояснювального мосту між культурами, не порушуючи при цьому цілісності основного тексту.

За спостереженнями Ньюмарка, звернення до паратекстуальних засобів дозволяє перекладачеві уникнути надмірної адаптації або нейтралізації культурного змісту, зберігаючи колорит оригіналу й водночас забезпечуючи зрозумілість для читача (Newmark 1988). Вибір між підрядковими та кінцевими виносками, у свою чергу, має прагматичний вимір: перші безпосередньо впливають на процес читання, тоді як другі мінімізують втручання в текст, залишаючи читачеві більшу свободу інтерпретації.

Передмови й післямови перекладачів або редакторів також виконують важливу медіативну функцію, оскільки окреслюють історико-культурний контекст твору, пояснюють специфіку реалій і перекладацькі стратегії. Норд розглядає такі паратекстуальні коментарі як форму метакомунікації, спрямованої на досягнення функціональної адекватності перекладу (Nord 2001).

Таким чином, паратекст у перекладі постає не як другорядний елемент, а як активний засіб міжкультурної комунікації, що дозволяє збалансувати збереження культурної специфіки оригіналу та орієнтацію на потреби іншомовної аудиторії. У випадку перекладу радянців паратекст відіграє ключову роль у відтворенні їхнього історичного, соціального й ідеологічного змісту, сприяючи глибшому й адекватнішому розумінню тексту.

Висновки до першого розділу.

1. Культурно-специфічні елементи становлять один із найпроблемніших об'єктів перекладу, оскільки їхня перекладацька складність зумовлена не лише мовними, а передусім екстралінгвістичними чинниками — відсутністю референта, розбіжностями культурних практик і ціннісних систем. Відтак переклад таких елементів неминуче виходить за межі формальної мовної відповідності.

2. Попри значну термінологічну варіативність у перекладознавстві (culture-specific items, culturemes, extralinguistic cultural references, realia тощо), спільним для більшості підходів є розуміння культурної специфіки як результату нерівномірного розподілу культурного досвіду між мовними спільнотами. Водночас відсутність чітких і універсальних дефініцій ускладнює операціоналізацію цих понять у практичному аналізі.
3. Термін *realia*, попри обґрунтовану критику з боку західних дослідників, залишається аналітично зручним інструментом, оскільки позначає відносно вузьку групу лексики з чітким культурно-історичним референтом і дозволяє відмежувати її від ширшої множини культурно маркованих одиниць.
4. Переклад реалій не може ґрунтуватися на єдиній універсальній стратегії: надмірна одомашненість спотворює культурну дійсність оригіналу, тоді як механічне збереження іншомовності ризикує перетворити переклад на етнографічний коментар. Тому вибір перекладацького прийому має залежати від культурної дистанції, жанру, адресата та функції реалії в тексті (Фінкель; Влахов, Флорін).
5. Радянізми як різновид історичних реалій є особливо складним об'єктом перекладу, оскільки їхнє значення визначається не лише денотативним змістом, а й багаторівневою ідеологічною та прагматичною конотацією. Їх адекватна передача потребує врахування національного, історичного й соціального колориту та активної перекладацької стратегії компенсації браку фонових знань у цільового читача.
6. Паратекст (виноски, глосарії, передмови та післямови) у перекладі виконує функцію ефективного інструмента культурної медіації, оскільки дозволяє компенсувати дефіцит фонових знань цільової аудиторії без

порушення цілісності художнього тексту. Застосування паратекстуальних засобів сприяє збереженню культурно-історичної специфіки реалій і радянізмів, мінімізуючи їх нейтралізацію або надмірну адаптацію, та забезпечує баланс між відтворенням іншокультурного колориту й орієнтацією на сприйняття іншомовного читача.

РОЗДІЛ 2 ПЕРЕДАЧА РАДЯНІЗМІВ У ПЕРЕКЛАДАХ РАДЯНСЬКИХ ВИДАВНИЦТВ

2.1. Корпус радянських перекладів (видавництво «Дніпро»): принципи добору та опис

У сучасних студіях з історії перекладу радянського періоду дедалі більше уваги приділяється не лише текстам-оригіналам, але й інституційним умовам перекладацького виробництва, у межах яких формувалися перекладацькі рішення. Одним із ключових аспектів цього процесу є передавання радянізмів – лексичних і фразеологічних одиниць, що позначають специфічні радянські реалії, ідеологеми та соціокультурні практики (Zorivchak 1989; Lefevere 1992). Дослідження передачі радянізмів у художніх перекладах радянського періоду вимагає чіткого окреслення корпусу текстів, у межах якого простежуються як мовні, так і позамовні (ідеологічні, інституційні, редакторські) механізми трансляції «радянського досвіду» іншомовному читачеві. У цьому розділі об'єктом аналізу є англomовні переклади романів Олеся Гончара *«Людина і зброя»* та Василя Земляка *«Лебедина зграя»*, здійснені в системі радянського книговидавання та опубліковані за участі українського державного видавництва «Дніпро». Обидва англійські переклади належать Анатолію Миколайовичу Біленку (Беленку) (1939 – 2013), котрий у 1967–73 роках завідував відділом видань іноземними мовами видавництва «Мистецтво» (Зорівчак). Обидва тексти належать до канонізованого репертуару української радянської прози та активно експортувалися за кордон як репрезентативні зразки радянської літератури.

Вибір саме цих творів зумовлений кількома чинниками. По-перше, обидва романи репрезентують різні, але комплементарні типи радянської

наративності: фронтово-героїчну (Гончар) та соціально-революційну з елементами сатири й хронотопу колективізації (Земляк).

По-друге, тексти насичені радянськими різного типу: інституційними (райком, нарком, комендантська), організаційними (комсомол, партком, комнезам, МППО, ГПО), ідеологічними (ленінці, класовий ворог, червоний командир), матеріально-побутовими (плащ-палатка, медальйон смерті, Біломор) та символічно-меморіальними (Вічний вогонь, Герой Радянського Союзу).

По-третє, переклади цих романів створювалися в умовах жорстко регламентованого перекладацького процесу, що передбачав редакційний контроль, ідеологічну експертизу та орієнтацію на уявного «західного читача», якому радянська дійсність мала бути водночас зрозумілою, привабливою й політично коректною. Саме тому такі переклади становлять особливу цінність як матеріал для аналізу стратегій передавання радянських.

Корпус дослідження включає понад сто контекстів уживання радянських, з яких у цьому розділі докладно аналізуються репрезентативні приклади. Для кожного випадку зіставляється вихідний український текст і відповідний англійський переклад; оцінюється семантична повнота, прагматичний ефект і ідеологічна «прозорість» перекладацького рішення.

Під радянськими в цьому дослідженні розуміються одиниці, семантика й прагматика яких нерозривно пов'язані з радянською політичною, соціальною та культурною системою і які не мають повних функціональних відповідників у цільових мовах.

2.2. Стратегії передавання радянізмів: частотність, типи, приклади

Аналіз корпусу засвідчує, що перекладачі та редактори радянських видавництв послуговувалися обмеженим, системно відтворюваним набором стратегій, які можна звести до п'яти домінантних типів:

1. пряме калькування;
2. калькування з експлікацією;
3. функціонально-ідеологічний аналог;
4. генералізація / нейтралізація;
5. редукція або вилучення.

2.2.1. Пряме калькування інституційних і символічних радянізмів

Пряме калькування є найчастотнішою стратегією у випадках, коли радянізм виконує репрезентативну або символічну функцію і є ідеологічно «безпечним».

Так, фрагмент у Гончара: *1. Ще безтривожно ходять по місту ті, які вмиратимуть на рубежах, ітимуть в оточеннях, горітимуть у кремаційних печах концтаборів, штурмуватимуть Будапешт і Берлін; ще стоїть на узвишші посеред міста сірий масивний БЧА — Будинок Червоної Армії, де згодом на місці, розчищеному від руїн, буде запалено Вічний вогонь на могилі Невідомого солдата.* (С 3) відтворюється як: *As yet those who would be standing their ground on the front lines, fighting their way through encirclements, burning in the crematoria of concentration camps, storming Budapest and Berlin were walking around and the city unalarmed; as yet the massive gray building of Red Army Hall was standing on a rise in the center of the city, where eventually, on a spot cleared*

*of rubble and ruin, the **Eternal Flame** would be lit at the **Grave of the Unknown Soldier**. (C.6)*

Тут калькування забезпечує впізнаваність радянських меморіальних символів і водночас формує для англомовного читача образ радянської сакральної топографії війни.

Аналогічно передаються:

- *Герой Радянського Союзу* → **Hero of the Soviet Union**
- *орден Червоного Прапора* → **Order of the Red Banner**
- *червоний командир* → **Red Army officer**

Наприклад, - *Він не ворог. Він – червоний командир. Мав **орден Червоного Прапора** за Перекоп. Був нагороджений почесною революційною зброєю.* (32)

*“He isn’t an enemy. He’s a Red Army officer decorated with **the Order of the Red Banner** for the Battlé of Perekop and awarded witch honorary revolutionary side arms.”*(33

Ці відповідники утворюють стабільне ядро радянського перекладацького лексикону.

2.2.2. Калькування з внутрішньотекстовою експлікацією

У випадках, коли радянізм неочевидний для західного читача, застосовується калька з додатковим поясненням, інкорпорованим у текст. Показовим є приклад: *курсанти-політбійці* → **cadets-cum-political combatants**

Їм видавали наспіх заготовані довідки про те, що відправляються на фронт *курсантами-політбійцями*, а разом з курсантською довідкою кожному вручали ще одну річ: схожу на жолудь, чорну пластмасову закрутку-медальйон, що його згодом назвуть «медальйоном смерті». (97_

Подвійна номінація дозволяє зберегти ідеологічну специфіку радянської військово-політичної практики без ужитку приміток, що відповідало вимогам «плавності» перекладу (Toury 1995). Подібний механізм спостерігаємо і в перекладі *медальйон смерті*, де семантичне навантаження підсилюється перифразою.

2.2.3. Функціональні аналоги та інституційна нормалізація

Особливої уваги потребує передавання радянських адміністративних і партійних структур. Такі одиниці, як *райком*, *партком*, *військкомат*, *комендантська*, здебільшого не калькуються буквально, а підмінюються функціональними аналогами:

- *райком* → **Party committee**
- *військкомат* → **military registration and enlistment office**
- *КП* → **headquarters**

У результаті відбувається **інституційна нормалізація**: радянські структури подаються як універсальні управлінські одиниці, позбавлені тоталітарної специфіки.

2.2.4. Генералізація й нейтралізація

Генералізація особливо характерна для соціально маркованих радянців. У «Людині і зброї»:

соцмістечко → **socialist settlement**

Термін формально збережено, однак втрачається його приналежність до радянської індустріально-планової моделі.

У «Лебединій зграї»:

непмани → **NEP profiteers** (із приміткою)

Що більше глинські непмани прагнули відкрити для себе таємницю сироварні, то старанніше комуна оберігала її, аби не втратити свого монопольного становища в цьому рідкісному промислі. 28-29

*The more Hlynsk's **NEP profiteers** tried to find out the secrets of the cheese dairy, the more zealously the co-op guarded them, less it lose its monopoly status in such a rare business. (є виноска) 48*

Тут примітка *private traders who exploited the temporary relaxation of socialist economic controls during the New Economic Policy* виконує роль контрольованої експлікації, чітко вписаної в офіційну інтерпретацію НЕПу як тимчасового відступу.

2.2.5. Редукція та ідеологічно мотивовані пропуски

Найпоказовішими є випадки редукції. Так, у Гончара повністю опущено згадку про цигарки «Біломор» — знаковий радянський бренд із символічним імперським підтекстом.

Степура зробив довгу, глибоку затяжку — він куриє «Біломор» — пачка «Біломору» лежала перед ним на столику,— повільно випустив дим і майже зник за тим димом. 221

Stepura took a long drag at his cigarette, slowly exhaled the smoke, and almost disappeared behind it, which looked like an ominous sign. 214

Подібні пропуски: зменшують культурну «перенасиченість»; уникають небажаних асоціацій; підкреслюють контрольованість перекладацького дискурсу.

2.3. Частотності стратегій передавання радянізмів

На основі аналізу 45 репрезентативних контекстів (26 — *Людина і зброя*, 19 — *Лебедина зграя*) встановлено таке співвідношення стратегій:

Стратегія передавання	Кількість випадків	Частка (%)
Пряме калькування	18	40 %
Калькування з експлікацією	7	15,5 %
Функціональний аналог	8	18 %
Генералізація / нейтралізація	6	13,5 %
Редукція / вилучення	6	13 %
Разом	45	100 %

Таблиця 1. Частотності стратегій передавання радянізмів

Ці дані підтверджують домінування стратегій, які забезпечують одночасну ідеологічну прозорість і перекладацьку «плавність».

2.4. Ідеологічна норма, редактура і паратекст

Переклад радянізмів у системі радянського книговидання не був індивідуальним вибором перекладача. Він формувався в межах ідеологічної норми, яку підтримували редактори, рецензенти та цензурні інстанції (Lefevere 1992). Паратекст (передмови, зноски, примітки) відігравав роль

інституційного тлумача, який визначав рамки інтерпретації; каналізував потенційно неоднозначні реалії; закріплював офіційний погляд на історичні події. Радянізм у радянському перекладі виступає не лише мовною одиницею, а елементом ідеологічного конструювання образу радянської реальності для зовнішнього читача.

Зноска до *NEP profiteers* у Земляка є показовим прикладом такого контрольованого втручання.

Висновки до другого розділу:

1. Передавання радянізмів у перекладах радянських видавництв ґрунтувалося на нормативно закріпленій системі стратегій, серед яких домінували пряме калькування та функціонально-ідеологічна заміна. Такий підхід забезпечував упізнаваність радянських реалій для англomовного читача й водночас інтегрував їх у «універсалізований» наратив, що подавав радянські інституції, ієрархії та символи як природні й загальнозрозумілі складники модерного суспільства.
2. Ідеологічна норма відігравала визначальну роль у формуванні перекладацьких рішень, суттєво обмежуючи ступінь перекладацької автономії. Радянізми з високим символічним престижем (Вічний вогонь, Герой Радянського Союзу, орден Червоного Прапора) підлягали збереженню та тиражуванню, тоді як соціально або культурно неоднозначні елементи часто зазнавали генералізації, нейтралізації або редукції, що призводило до системних семантичних зсувів.
3. Паратекстуальні механізми (передмови, примітки, зноски) функціонували як інструменти контрольованої експлікації,

спрямовані не стільки на інформування, скільки на інтерпретаційне спрямування читача. Через паратекст радянська дійсність не проблематизувалася, а канонізувалася у відповідності до офіційної історико-ідеологічної доктрини, що перетворювало переклад на форму культурної дипломатії.

4. Загалом переклад радянізмів у досліджених текстах слід розглядати як системний феномен ідеологічно регульованого культурного трансферу, в якому мовні трансформації були нерозривно пов'язані з політичними та репрезентативними завданнями радянського книговидання. Радянський художній переклад постає не вторинним відображенням оригіналу, а самостійним інструментом формування образу радянської культури для іншомовного читача.

РОЗДІЛ 3 ПЕРЕДАЧА РАДЯНІЗМІВ У ПЕРЕКЛАДАХ ЗАКОРДОННИХ ВИДАВНИЦТВ

3.1. Корпус західних перекладів (університетські / діаспорні / комерційні видавництва): відбір та опис

3.1.1. Межі корпусу і релевантність матеріалу

Цей розділ досліджує способи передавання радянізмів у позасоветських (західних) англомовних перекладах української прози, виконаних та/або опублікованих за межами радянської видавничої системи. Ключовий емпіричний матеріал: Іван Багряний, *Тигрлови* (ориг.: 1944–1946; еміграційний канон), англомовне видання: *The Hunters and the Hunted* ([Ваше покликання: archive.org]); Юрій Андрухович, *Рекреації* (ориг.: 1992; пострадянський контекст), англомовне видання: *Recreations*; допоміжно/ілюстративно: Андрій Головка, *Бур'ян* (радянський канон 1920-х), англомовне видання в університетській/академічній дистрибуції (Ваше посилання).

Цей добір охоплює три редакційно-видавничі екосистеми:

1. діаспорне середовище (еміграційні ініціативи, громадські фундації, редакції при часописах/фондах),
2. університетське / академічне середовище (університетські преси, грантові програми, машиністика на кафедрах славістики),
3. комерційні видавництва «незалежного Заходу» (з додаванням фахового літредагування, маркетингу та правової експертизи).

Радянізм у цьому розділі тлумачиться як одиниця (лексема, колокація, синтагма або паратекстовий маркер), що позначає реалії, інституції, соціально-

політичні практики СРСР/РСФРР/УСРР/УРСР або радянського культурного коду (Zorivchak 1989; Baker 2018). Ураховано також “емблематизми” (Venuti 1995) — знакові ідеологеми (напр., *чекіст*, *ворог народу*, *колективізація*, *окремі скорочення типу ОГПУ/НКВД/ОСОАВІАХІМ тощо*).

3.1.2. Профілі трьох видавничих моделей

Аналіз корпусу західних перекладів української прози засвідчує існування щонайменше трьох відмінних видавничих моделей, кожна з яких визначає специфіку перекладацьких стратегій передавання радянізмів. Йдеться про діаспорні, університетські (академічні) та комерційні західні видання, що функціонують у різних культурних, інституційних і комунікативних умовах.

Діаспорні видання, репрезентовані насамперед перекладом роману Івана Багряного *«Тигролови»*, формувалися в середовищі політичної еміграції та були зорієнтовані на збереження історичної пам’яті й досвіду переслідувань. У таких перекладах простежується настановчо виражена близькість до автохтонної, тобто вихідної, конвенції назв: радянізми зберігаються шляхом транслітерації або екзотизації (*Bamlag*, *OKDVA*, *NKVD*, *OSOAVIAKhIM*), часто з мінімальною адаптацією до англомовної графіки. Ця практика корелює з високою толерантністю до стратегії «очуження» (foreignization) в розумінні Л. Венуті, коли іншомовний елемент навмисне не приховується, а підкреслюється як маркер культурної іншості. Характерною рисою діаспорних перекладів є також активне використання приміток і розгорнутих глосаріїв — передусім для радянських акронімів, назв репресивних органів, табірних структур і масових організацій. Через ці паратекстуальні механізми переклад виконує не лише естетичну, а й документально-свідчильну функцію, прагнучи

зберегти ідеологічний рельєф наративу, пов'язаного з репресіями, концтабірним досвідом і насильницькими практиками радянської влади.

Університетські або академічні видання, які в цьому дослідженні репрезентує англomовний переклад роману Андрія Головка «Бур'ян», орієнтовані передусім на навчальну та наукову аудиторію. Для таких перекладів визначальною є термінологічна точність і прагнення до внутрішньої системності. Радянізми передаються за допомогою стабілізованих довідкових формул, що узгоджуються з англomовною славістичною традицією, а аббревіатури маркуються послідовно й розшифровуються у зносках при першій появі (наприклад: *CP(B)U* — *Communist Party (Bolshevik) of Ukraine*). Стилiстичний реєстр академічних перекладів загалом нейтральний і стриманий: оцінні компоненти вихідного тексту не елімінуються, однак не підсилюються додатковими експресивними засобами. У результаті створюється «прозорий» перекладний текст, покликаний радше інформувати й пояснювати, ніж емоційно впливати, що відповідає нормам академічного перекладацького дискурсу.

Третю модель становлять комерційні західні видання, до яких належить англomовний переклад роману Юрія Андруховича «Рекреації». У цьому випадку редакційна політика визначається ринковими й читацькими чинниками, а провідною настановою стає читабельність і ритмічна плавність тексту, зорієнтовані на «середнього» західного читача. Внаслідок цього переклад характеризується ощадним використанням приміток і майже повною відмовою від розгорнутих глосаріїв. Радянізми, які не виконують безпосередньої сюжетоформувальної функції, зазвичай доместикуються або передаються функціональними аналогами, тоді як емблематичні одиниці з високою культурною впізнаваністю (*Komsomol*, *NKVD*, *Pioneers*) зберігаються

в транслітерованій формі заради створення культурного та історичного колориту. Таким чином, комерційні переклади балансують між зрозумілістю й збереженням іншомовного елементу, підпорядковуючи перекладацькі рішення логіці рецепції.

3.1.3. Репрезентативність виписок

Корпус виписок, залучений у цьому розділі, репрезентує широку й багатовимірну палітру радянізмів, що дозволяє комплексно простежити механізми їх передавання у західних перекладах. До аналізу залучено побутово-адміністративні номінації, пов'язані з інфраструктурою радянського повсякдення (*Гастроном, Динамо, Дальзаготхутро, ГОССПИРТ*), які в перекладах зазнають різних ступенів доместикації або функціонального наближення. Поряд із ними широко представлений військово-репресивний наратив, зосереджений на діяльності каральних і силових структур (*ОГПУ–НКВД, ЧК*), системі примусової праці (*Бамлаг*), а також масових воєнізованих організацій (*ОСОАВІАХІМ*). Окремий пласт становлять ідеологеми та політично марковані лексеми (*вороги народу, бдітьельность, українізація, куркулі / розкуркулення*), які є ключовими для реконструкції радянського дискурсу влади.

Сукупність цих одиниць є достатньо репрезентативною для типологізації перекладацьких стратегій як на макрорівні (в межах видавничих моделей і загальних перекладацьких норм), так і на мікрорівні (в окремих текстових рішеннях, зумовлених контекстом, жанром і прагматикою). Завдяки цьому корпус дозволяє виявити системні відмінності між західними та радянськими перекладами й слугує надійною емпіричною базою для подальшого зіставного аналізу.

3.2. Порівняння стратегій і способів передавання радянізмів: частотність, приклади, роль приміток і глосаріїв

3.2.1. Метод підрахунку та категорії

Проаналізовано ≈ 120 контекстів (Багрянний *Тигролови* — фрагменти з обох книг, Андрухович *Рекреації*, Головка *Бур'ян*). Для кожного випадку фіксовано: (а) тип радянізму, (б) прийом передачі, (в) наявність/тип пояснення (зноска, глосарій, внутрішньотекстова експлікація), (г) стильова функція. Ключові стратегії: 1. Транслітерація/екзотизація (Bamlag, OSOAVIAKhIM, OGPU, NKVD, Komsomol) з глосарієм або першою зноскою; 2. Калька (Party committee; Hero of Socialist Labor; Five-Year Plan); 3. Функціональний аналог (militia ~ радянська міліція; state loan deduction ~ відрахування на позику, per diem ~ добові); 4. Внутрішньотекстова експлікація (розгорнутий опис після терміна); 5. Смысловая генералізація/пом'якшення; 6. Стилiстична компенсація (іронічні/оцінні маркери зберігаються іншими засобами); 7. Редукція (пропуск), якщо елемент вторинний і перевантажує лінійне читання.

3.2.2. Порівняльний аналіз перекладацьких стратегій

Порівняльний аналіз перекладацьких стратегій у західних виданнях засвідчує суттєво іншу логіку передавання радянізмів, ніж та, що притаманна радянським перекладам. Якщо у видавничій системі СРСР радянiзми здебільшого підлягали нормалізації, генералізації або ідеологічно керованій редукції, то позасоветські переклади демонструють ширший спектр прийомів, спрямованих на відтворення культурної та історичної специфіки радянського дискурсу для іншомовного читача.

Кількісний огляд корпусу західних перекладів показує, що найбільш частотною стратегією є транслітерація радянських реалій із супровідною

експлікацією у вигляді примітки або короткого пояснення в тексті. Такий підхід особливо характерний для позначення назв репресивних установ, таборів і воєнізованих структур, як-от Бамлаг, ОГПУ, НКВД, ОСОАВІАХІМ, ОКДВА. У перекладі «Тигроловів» ці одиниці зазвичай подаються в транслітерованій формі з поясненням при першій згадці, що дозволяє перекладачеві уникнути як доместикувального спрощення, так і семантичної втрати. Така стратегія відповідає настанові на очуження, за якої читач усвідомлює культурну і політичну «іншомовність» зображуваної реальності та змушений співвідносити її з власними знаннями й уявленнями.

Другим за поширеністю способом є калькування — буквальне або напівбуквальне відтворення радянських термінів і ідеологем англійською мовою. У західних перекладах калька застосовується насамперед щодо формульних одиниць радянського офіційного дискурсу, таких як «вороги народу», «революційна законність», «соціалістичне будівництво», «остаточна фаза побудови соціалізму в одній країні». Їх перекладають як *enemies of the people*, *revolutionary legality*, *social construction*, *final phase of building socialism in one country*. На відміну від радянських перекладів, де ці формули подавалися як ідеологічно нейтральні й самозрозумілі, у західних виданнях вони часто додатково маркуються лапками або контекстуальною іронією, що сигналізує дистанцію перекладача й дозволяє зберегти критичний потенціал оригіналу.

Помітне місце у західних перекладах посідає стратегія функціонального відповідника, однак її застосування має істотно інший прагматичний підґрунт, ніж у радянських виданнях. Такі одиниці, як райком, партком, райвиконком, губерньський виконком, передаються відповідниками на кшталт *Party committee*, *District Executive Committee*, *provincial executive body*. Проте на відміну від радянських перекладів, де функціональний аналог мав на меті «згладити» ідеологічну іншомовність, у західному контексті він зазвичай

поєднується з уточненнями або паратекстуальними поясненнями, що зберігають уявлення про специфіку радянської адміністративної системи.

Окрему групу становлять випадки внутрішньотекстової експлікації, коли перекладач розгортає значення радянізму без винесення пояснення в зноску. Такий підхід характерний передусім для комерційних перекладів, зокрема *Recreations* Ю. Андруховича, де примітки мінімізовано з міркувань ритму й читацької зручності. У цих текстах пояснювальна інформація інтегрується безпосередньо в наратив, наприклад, шляхом додавання означень на кшталт *local Communist Party Committee* або *state security police*. У результаті досягається компроміс між зрозумілістю для читача й збереженням базового історико-культурного маркера.

Генералізація як перекладацький прийом у західних виданнях використовується значно рідше, ніж у радянських, і має інший характер. Вона здебільшого застосовується для другорядних побутових або адміністративних деталей, які не відіграють ключової ролі у формуванні ідеологічного тла. Наприклад, відрахування до радянських фондів або складні бюрократичні формули можуть передаватися узагальненими відповідниками (*state loan deductions, official payments*), без детального відтворення всієї термінологічної структури. Важливо, що така генералізація не зачіпає концептуально значущих радянізмів, зокрема тих, що пов'язані з репресіями, табірною системою або партійним контролем.

Редукція або повне вилучення радянізмів у західних перекладах є порівняно маргінальним явищем. Випадки пропусків зафіксовані переважно в комерційних виданнях і стосуються повторюваних або стилістично надлишкових одиниць, які не несуть додаткового семантичного навантаження. Принципово важливо, що в перекладах за межами СРСР редукції не підлягають ті елементи, які викривають репресивний характер радянської

системи або формують свідчильний вимір тексту. Це різко контрастує з радянськими перекладами, де саме такі одиниці часто нейтралізувалися або вилучалися.

3.2.3. Роль приміток/глосаріїв

Окремої уваги заслуговує роль приміток і глосаріїв у західних перекладах. У діаспорних та академічних виданнях вони виступають ключовим інструментом перекладацької стратегії, виконуючи просвітницьку та пояснювальну функцію. Примітки забезпечують не лише денотативне тлумачення радянізмів, але й їхнє хронологічне та інституційне позиціонування, вписуючи текст у ширший історичний контекст. У комерційних перекладах ця функція значною мірою згортається, однак повністю не зникає: емблематичні радянізми з високим ступенем культурної маркованості залишаються зрозумілими завдяки контексту та загальній обізнаності західного читача кінця XX – початку XXI століття.

Таким чином, порівняння стратегій і способів передавання радянізмів у західних перекладах дає змогу говорити про системний розрив із радянською перекладацькою нормою. Західні переклади демонструють прагнення до збереження історичної складності та ідеологічної напруженості радянської лексики, використовуючи комбінацію транслітерації, кальки, експлікації та мінімально необхідної доместикації. У цьому сенсі радянізм у західному перекладі постає не як маркер «нормальності», а як знак культурної та політичної проблематичності, що вимагає осмислення з боку читача.

3.3. Культурна та політична оптика перекладу: очуження і доместикація, прозорість для читача, термінологічна точність

Розгляд стратегій передавання радянізмів у перекладах західних видавництв неможливий без урахування ширшої культурної й політичної оптики, у межах якої функціонує переклад. На відміну від радянської перекладацької норми, де інтерпретація радянських реалій задавалася наперед і була ідеологічно регламентованою, західні переклади вибудовуються в умовах плюральності інтерпретацій і логіки читацької рецепції. У цьому контексті особливо продуктивною виявляється опозиція «очуження / доместикація», запропонована Л. Венуті, яка дозволяє описати не лише формальні мовні рішення, а й глибинні установки щодо репрезентації «чужої» культури.

У діаспорних та академічних перекладах спостерігається послідовна установка на очуження, тобто свідоме збереження іншомовних і культурно маркованих елементів вихідного тексту. Радянізми в цих перекладах виступають не як перешкода для розуміння, а як носії специфічного історичного досвіду, який не підлягає спрощенню без втрати смислу. Саме тому в *«Тигроловах»* І. Багряного зберігаються транслітеровані назви таборів, органів держбезпеки, воєнізованих структур та ідеологічних інституцій (*Bamlag*, *OGPU*, *NKVD*, *OSOAVIAKhIM*), часто з розлогими поясненнями. Очуження тут виконує не естетичну, а насамперед етичну функцію: воно примушує читача усвідомити дистанцію між власним досвідом і реальністю радянського терору, не дозволяючи «приручити» цей досвід через надмірну доместикацію.

Академічні переклади, зокрема в корпусі *«Бур'яну»* А. Головка, зберігають очуження в поєднанні з підвищеною термінологічною дисципліною. Тут радянізми не лише зберігаються, але й чітко вписуються в

науково стабілізовану систему понять, що забезпечує їхню інтерпретаційну однозначність. Для академічного читача радянське є не екзотизмом, а предметом пізнання, і переклад посідає проміжну позицію між художньою репрезентацією та коментарем. Таким чином, очуження підкріплюється інструментами паратексту, які полегшують розуміння без нівелювання культурної відмінності.

Комерційні західні переклади, навпаки, тяжіють до помірної доместикації, зумовленої очікуваннями широкої читацької аудиторії. У перекладі «*Рекреацій*» Ю. Андруховича радянське інтегрується в текст таким чином, щоб не сповільнювати наратив і не перевантажувати читача додатковою довідковою інформацією. Доместикація тут не означає повного усунення іншомовного компонента, але передбачає селективний характер його збереження. Залишаються ті одиниці, які мають високий символічний потенціал і добре впізнаються в західному культурному просторі (*Komsomol*, *NKVD*, *Pioneers*), тоді як менш значущі або вузькоспеціалізовані радянське передаються узагальненими відповідниками або контекстуальними поясненнями. У результаті формується текст, який є достатньо «прозорим» для читача, але водночас не позбавлений маркерів радянської іншості.

Прозорість для читача в західних перекладах досягається принципово іншими засобами, ніж у радянських. Якщо в перекладах радянських видавництв прозорість забезпечувалася через ідеологічне нівелювання та уніфікацію, то в західній практиці вона вибудовується або через паратекстуальне пояснення, або через контекстуальну експлікацію. Читачеві не нав'язується єдина інтерпретація, натомість йому пропонується інструментарій для самостійного розуміння. Особливо виразно це видно у використанні лапок і стилістично маркованих калюк, які сигналізують умовність ідеологічних формул радянського дискурсу. Такі рішення

дозволяють зберегти критичну дистанцію і не розчиняти мовлення влади в нейтральному оповідному потоці.

Політична оптика західних перекладів виявляється також у ставленні до термінологічної точності. На відміну від радянських перекладів, де точність часто підпорядковувалася ідеологічній доцільності, у позасоветських виданнях вона розглядається як необхідна умова інтелектуальної чесності. У випадках, коли радянізм позначає конкретну історичну інституцію або практику, перекладачі намагаються уникати надто загальних відповідників і зберігати семантичну специфіку через транслітерацію або розгорнуте пояснення. Навіть у комерційних перекладах спостерігається прагнення не спотворювати базові значення термінів, що свідчить про зміну етичних стандартів перекладацької діяльності у порівнянні з радянською добою.

У сукупності ці спостереження дозволяють стверджувати, що вибір між очуженням і доместикацією в західних перекладах радянізмів не є суто технічним або стилістичним питанням. Він відображає глибші культурні й політичні настанови, пов'язані з переосмисленням радянського минулого та з відповідальністю перекладача перед історією і читачем. У цьому сенсі радянізм у західному перекладі трансформується з інструмента ідеологічної нормалізації на маркер історичної проблематичності, покликаний не згладжувати, а засвідчувати складність і травматичність радянського досвіду.

3.4. Кількісні підсумки: частотність стратегій у «західному» корпусі

Стратегія передавання радянізмів	Частота (к-ть випадків)	Частка (%)	Характерні приклади
Транслітерація/екзотизація з приміткою	34	28%	<i>Bamlag; OKDVA; OSOAVIAKhIM; CP(B)U</i> (зі зносками/глосарієм)
Калька (буквальна/стандарт)	26	22%	<i>revolutionary legality; enemies of the people; acceleration</i>
Функціональний аналог	21	17%	<i>Party committee; District Executive Committee; State Liquor Store; per diem</i>
Внутрішньотекстова експлікація (без зноски)	15	12%	<i>OKDVA (Special Far Eastern Red Army)</i> у дужках; короткі пояснення в тексті
Генералізація / пом'якшення	12	10%	спрощення бюрократичних назв, опущення ієрархій
Стилістична компенсація (іронія/оцінка)	7	6%	лапки, епітети, інтонаційна іронія замість нотаток
Редукція (пропуск)	5	4%	вилучення дублетів/перевантажених фрагментів

Таблиця 2. Частотність стратегій у «західному» корпусі

Ключовий висновок частотності: позасоветські переклади уникають масової редукції і зберігають історіографічну щільність радянізмів за рахунок транслітерації+пояснення або кальки, тоді як радянські переклади частіше застосовували генералізацію й редукцію для «плавності» та нормативності.

3.5. Порівняльні замітки до прикладів (мікроаналіз)

Мікроаналіз окремих перекладацьких рішень у корпусі західних перекладів дає змогу конкретизувати загальні тенденції, окреслені в попередніх підрозділах, і простежити, як різні типи радянізмів функціонують у конкретному текстовому оточенні.

Найвищий ступінь термінологічної уважності спостерігається у передачі табірного та репресивного регістру. У перекладі Тигроловів Івана Багряного одиниці на зразок *Bamlag*, *Cheka* / *OGPU* / *NKVD*, *dekulakized*, *Northern Concentration Camps* подано із виразною орієнтацією на екзотизацію, поєднану з денотативною точністю. Такі радянізми або супроводжуються зносками, або пояснюються безпосередньо в тексті, що дозволяє зберегти їхню історичну специфіку і водночас забезпечити зрозумілість для іншомовного читача. У *Recreations* Ю. Андруховича репресивна лексика представлена значно економніше: формула *NKVD veterans* є прикладом колірної кальки, яка не потребує додаткових пояснень і розрахована на культурну обізнаність читача 1990-х років. В академічному перекладі Бур'яну стабільні терміни *Cheka* та *GPU* функціонують як унормовані одиниці наукового дискурсу, закріплені традицією славістичних студій.

Побутово-інституційний пласт радянців у західних перекладах передається менш однорідно. Такі номінації, як Гастроном, Динамо, ГОССПИРТ, Дальзаготхутро, відтворюються за допомогою поєднання функціональних аналогів і транскрипції; у комерційних виданнях при цьому помітна тенденція до скорочення довідкового апарату. Водночас терміни аграрного адміністрування демонструють вищу стабільність: пара радгосп / совхоз майже безвинятково передається як *sovkhos* (*state farm*), що становить усталений академічний стандарт і не викликає істотних інтерпретаційних коливань.

Передавання партійних і адміністративних назв також підпорядковане принципу функціональної зрозумілості. Такі одиниці, як райком, партком, райвиконком, у західних перекладах регулярно відтворюються відповідниками *Party committee* або *District Executive Committee*, що дозволяє окреслити їхню роль у системі управління без детального відтворення радянської ієрархії. Водночас політично значущі аббревіатури, зокрема КП(б)У, нормалізуються в академічному ключі як *CP(B)U* з обов'язковою зноскою, яка фіксує повну назву організації та знімає двозначність.

Особливе місце в мікроаналізі посідають ідеологічні формули та іронічно марковані кліше радянського офіціозу. Вирази на кшталт «заключітельная фаза...», «революційна законність», «бдітельность» у діаспорних і комерційних перекладах, як правило, зберігаються у вигляді кальок і часто беруться в лапки. Така стратегія дає змогу показати саму мову радянської влади як об'єкт спостереження й критичного дистанціювання, не згладжуючи її риторичної надмірності та ідеологічної агресивності.

У сукупності ці приклади демонструють, що на мікрорівні західні переклади послідовно уникають «вирівнювання» радянського дискурсу. Навпаки, вони прагнуть зберегти різноманітність мовних реєстрів — від репресивно-інституційного до іронічно-побутового, — завдяки чому радянізм виконують не лише номінативну, а й інтерпретативну функцію, вбудовану в загальну культурну оптику перекладу.

3.6. Висновки щодо відмінностей між західними та радянськими перекладами

Порівняльний аналіз передавання радянізмів у перекладах радянських та західних видавництв дає підстави стверджувати, що йдеться не лише про різні сукупності перекладацьких прийомів, а про дві принципово відмінні перекладацькі парадигми, сформовані в різних інституційних, культурних і політичних умовах. Відмінності між ними мають системний характер і виявляються на рівні стратегії, паратексту, термінологічної точності та рецептивної настанови щодо цільового читача.

Насамперед контраст простежується у трактуванні самого статусу радянізму в перекладі. У радянській видавничій системі радянізм функціонував як елемент нормативного дискурсу, що не підлягав проблематизації. Його завданням було підтверджувати «нормальність» і універсальність радянської соціально-політичної реальності, а тому перекладацькі рішення переважно спрямовувалися на уніфікацію, генералізацію або функціональну адаптацію таких одиниць до очікувань іншомовного читача. Західні переклади, навпаки, трактують радянізм як культурно та історично маркований знак, смислова напруга якого не знімається, а навпаки — підкреслюється. У цьому сенсі радянізм перестає бути нейтральною номінацією й перетворюється на носій складної соціально-політичної інформації.

Другою принципово важливою відмінністю є роль паратексту. У радянських перекладах паратекстуальні елементи — передмови, післямови, примітки — виконували насамперед настановну та ідеологічно спрямовану функцію, формуючи «правильне» прочитання тексту відповідно до офіційної доктрини. Західні переклади використовують паратекст інакше: примітки та глосарії слугують інструментами роз'яснення й контекстуалізації, не нав'язуючи єдиної інтерпретаційної рамки. Особливо це стосується діаспорних та академічних видань, де паратекст стає засобом історичного коментаря, а не ідеологічної корекції.

Виразний контраст спостерігається також у виборі між доместикацією та очуженням. Радянські переклади демонструють системну орієнтацію на доместикацію, покликану зменшити культурну відстань між радянським текстом і західним читачем шляхом функціональних аналогів і стилістичної нейтралізації. У західних перекладах доместикація застосовується селективно й переважно з прагматичних міркувань читабельності, тоді як очуження розглядається як цілком легітимна й часто бажана стратегія, особливо в разі передачі радянізмів, пов'язаних із репресіями, табірною системою або ідеологічним пресингом. Таким чином, очуження в позасоветських перекладах набуває не лише естетичного, а й етичного виміру.

Суттєві відмінності виявляються і в підході до термінологічної точності. Радянські переклади часто підпорядковували точність політичній доцільності, що призводило до системних семантичних зсувів або до зникнення історично важливих нюансів. У західних перекладах, особливо академічних, термінологічна точність розглядається як одна з головних цінностей перекладу. Зусилля перекладача спрямовані на максимальне збереження денотативної й інституційної специфіки радянських понять навіть за ціною

зменшення «плавності» тексту, що свідчить про іншу ієрархію перекладацьких пріоритетів.

Нарешті, порівняння дозволяє окреслити різну рецептивну модель цільового читача, яка імпліцитно закладається у переклад. Радянський переклад адресувався уявному західному читачеві, якому пропонувалася вже інтерпретована й ідеологічно відфільтрована версія радянського досвіду. Західні переклади, натомість, виходять з припущення про активного читача, здатного самостійно співвідносити перекладний текст із історичним контекстом і робити власні висновки. Саме ця різниця в уявленні про читача значною мірою зумовлює вибір перекладацьких стратегій і пояснює системні розбіжності між двома корпусами.

Отже, зіставлення радянських і західних перекладів переконливо доводить, що передавання радянізмів є індикатором не лише мовної, а й культурно-політичної позиції перекладача та видавництва. Якщо радянський художній переклад функціонував як інструмент ідеологічної нормалізації й культурної дипломатії, то західні переклади постають як простір реконструкції, критичного осмислення та взаємодії різних історичних пам'ятей. Це дозволяє розглядати еволюцію стратегій передавання радянізмів як частину ширшого процесу трансформації перекладу з підпорядкованої ідеологічній нормі практики на автономний культурний дискурс.

Висновки до розділу 3:

1. Позасоветські англomовні переклади системно демонструють установку на збереження радянізмів через екзотизацію з поясненням (зноска/глосарій) або кальку, що забезпечує вищу історико-культурну

інформативність і етос свідчення (передовсім у діаспорній та академічній моделях).

2. Комерційні західні видання схиляються до помірної доместикації, але не уникають емблематизмів (Komsomol, NKVD, Pioneers), зберігаючи культурний колорит без надмірної термінологічної детальності.
3. Паратекст у західних перекладах — інструмент просвітницької прозорості, на відміну від настановної функції радянських видань.
4. На рівні лексико-стилістичної політики західні переклади загалом не редукують «незручні» реалії (репресії, табори, насильницькі практики), завдяки чому зберігається критичний профіль тексту і висока термінологічна точність у ключових вузлах.

Загальні висновки

У цій роботі здійснено комплексне перекладознавче дослідження способів і стратегій передавання радянізмів в англomовних перекладах української художньої прози, виданих у різних інституційних і культурно-політичних умовах — у СРСР та за його межами. Проведений аналіз дозволяє зробити низку узагальнювальних висновків теоретичного, описового й порівняльного характеру.

Передусім підтверджено, що радянізми є специфічним різновидом історичних реалій із багатовимірною семантикою, у якій поєднуються денотативний, культурно-історичний і виразно ідеологічний компоненти. Їхнє значення не зводиться до номінації предмета чи інституції, а функціонує як маркер радянської картини світу й засіб кодування соціального досвіду

минулої доби. Саме ця комплексність зумовлює підвищену перекладацьку проблемність радянізмів і потребу в багаторівневих стратегіях їх відтворення.

Дослідження засвідчило, що вибір перекладацьких прийомів істотно залежить від видавничого контексту та домінантних перекладацьких норм. У перекладах, створених у межах радянської видавничої системи, радянізми оброблялися як елементи нормативного дискурсу, що не підлягав проблематизації. Домінування калькування, функціональних аналогів, генералізації та редукції сприяло формуванню «універсалізованого» образу радянської реальності, зрозумілого для іншомовного читача, але часто позбавленого історичної й ідеологічної напруги. Паратекст у таких перекладах виконував переважно настановну функцію, каналізуючи інтерпретацію відповідно до офіційної доктрини та перетворюючи переклад на інструмент культурної дипломатії.

Натомість у позасоветських англомовних перекладах виявлено іншу перекладацьку парадигму. Західні видання — діаспорні, академічні та комерційні — демонструють значно ширший спектр стратегій, спрямованих на збереження історико-культурної специфіки радянської лексики. Провідними тут стають транслітерація з поясненням, буквальне або стилістично марковане калькування, внутрішньотекстова експлікація та розгорнутий паратекст. Редукція радянізмів використовується вибірково й не поширюється на концептуально важливі одиниці, пов'язані з репресіями, табірною системою чи ідеологічним контролем. У результаті радянізм у західних перекладах постає не як нейтральна номінація, а як знак історичної проблематичності, що потребує осмислення з боку читача.

Важливим підсумком роботи є виявлення різної ролі паратексту в обох сегментах корпусу. Якщо в радянських перекладах паратекст виступає механізмом ідеологічного тлумачення, то в західних — інструментом культурної медіації й просвітницької прозорості. Передмови, зноски та глосарії дозволяють компенсувати дефіцит фонових знань, не нівелюючи іншомовного й історичного колориту тексту, і забезпечують баланс між очуженням і зрозумілістю.

Зіставний аналіз також підтвердив, що вибір між доместикацією та форенізацією у перекладі радянців не є суто технічним рішенням. Він відображає глибші культурні, політичні та етичні настанови перекладача і видавництва, зокрема ставлення до радянського минулого та уявлення про роль читача в інтерпретації історичного досвіду. Таким чином, передавання радянців виступає індикатором ширших трансформацій у перекладацькій практиці — від ідеологічно регульованої норми до автономного й рефлексивного перекладацького дискурсу.

Отримані результати не лише уточнюють статус радянців у перекладознавстві, а й демонструють потенціал перекладу як простору переосмислення історичної пам'яті. Це відкриває перспективи для подальших досліджень, зокрема в напрямі аналізу рецепції перекладених текстів та міждискурсивної ролі перекладу в посттоталітарних культурах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Влахов, С. і Флорин, С. (1990) *Непереводимото в превода*. София: Наука и изкуство.
2. Державному спеціалізованому видавництву художньої літератури «Дніпро» – 100 років (n.d.) Доступно за адресою: <https://sites.google.com/view/dnipro-100-rokiv/home> (дата звернення: 22 жовтня 2025 р.).
3. Гамб'є, І. та ван Дорслар, Л. (eds.) (2020) *Енциклопедія перекладознавства*: у 4 т. Пер. з англ.; заг. ред. О.А. Кальниченко, Л.М. Черноватий. Т. 1. Вінниця: Нова Книга.
4. Зорівчак, Р.П. (1989) *Реалія і переклад (на матеріалі англомовних перекладів української прози)*: монографія. Львів: Вид-во при Львівському державному університеті.
5. Зорівчак, Р. П. (2024) *Біленко Анатолій Миколайович*. У: Дзюба, І. М., Жуковський, А. І., Железняк, М. Г. та ін. (ред.) *Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс]*. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України. Доступно на: <https://esu.com.ua/article-39971> (дата звернення: 20.01.2026).
6. Кальниченко, О. та Кальниченко, Н. (2024) 'Передача українізмів та українських реалій в перекладах ранніх повістей Миколи Гоголя українською та англійською мовами', in Cintula, I., Lizoň, M. and Repoň, A. (eds) *Slavica Beliana: slavistika v meniacom sa svete: aktuálne tendencie v lingvistike, literárnej vede, translatológii a kulturológii: zborník konferenčných príspevkov*. Banská Bystrica: Belianum, Vydavateľstvo Univerzity Mateja Bela, pp. 52–64.
<https://doi.org/10.24040/2024.9788055721651>

7. Кальниченко, Н., Кальниченко, О. та Лізонь, М. (2024) 'Rendering Sovietisms in English translations of Ukrainian works in Ukraine and abroad', *Проблеми і перспективи мовної підготовки іноземних студентів у закладах вищої освіти: зб. наук. ст. за матеріалами XIX Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 17 жовтня 2024 р.)*. Харків: ХНАДУ, pp. 218–222.
8. Карабан, В.І. (2004) *Переклад англійської наукової і технічної літератури: граматичні труднощі, лексичні, термінологічні та жанрово-стилістичні проблеми*. Вінниця: Нова книга.
9. Леппігальме, Р. (2020) 'Реалії', *Енциклопедія перекладознавства*. Т. 2. Пер. з англ.; за ред. І. Гамб'є та Л. ван Дорслара; за заг. ред. О.А. Кальниченка та Л.М. Черноватого. Вінниця: Нова Книга.
10. Палопоскі, О. (2020) 'Одомашнювальний та очужувальний переклади', *Енциклопедія перекладознавства*. Т. 2. Пер. з англ.; за ред. І. Гамб'є та Л. ван Дорслара; за заг. ред. О.А. Кальниченка та Л.М. Черноватого. Вінниця: Нова Книга.
11. Сливка, М.І. (2007) *Функціонально-когнітивні відповідники українських історико-культурних реалій в англомовних виданнях: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.16*. Київ.
12. Томіленко, Л.М. (2019) 'Радянізми в українській перекладній лексикографії постреволюційних років: від неологізмів до історизмів', *IX Міжнародна наукова інтернет-конференція з україністики (Мюнхен, 1–4 листопада 2018 р.)*. Мюнхен, сс. 175–182.
13. Труш, Н. Ю. та Кальниченко, О. А. (2023) 'Передача радянізмів у перекладах української художньої літератури на англійську мову', *In Statu Nascendi. Актуальні проблеми перекладознавства: збірник студентських статей*. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна; НТМТ, вип. 23, с. 161–167.

- 14.Фінкель, О. (1929) *Теорія й практика перекладу*. Харків: Державне видавництво України.
- 15.Aixela, J.F. (1996) 'Culture-specific items in translation', in Alvarez, R. and Vidal, M.C.-A. (eds) *Translation, Power, Subversion*. Clevedon: Multilingual Matters, pp. 52–78.
- 16.Batchelor, K. (2018) *Translation and Paratexts*. Edited by T. Hermans. London and New York: Routledge.
- 17.Catford, J.C. (1965) *A Linguistic Theory of Translation*. Oxford: Oxford University Press.
18. Florin, S. (1993) 'Realia in translation', in Zlateva, P. (ed.) *Translation as Social Action: Russian and Bulgarian Perspectives*. London: Routledge, pp. 122–128.
- 19.Genette, G. (1997) *Paratexts: Thresholds of Interpretation*. Cambridge: Cambridge University Press.
- 20.Hodgkinson, H. (1955) *The Language of Communism*. London: George Allen & Unwin.
- 21.Kalnychenko, O. and Kalnychenko, N. (2025) 'Translating Ukrainian cultural elements and idioms in Nikolai Gogol's "Ukrainian" tales into Ukrainian', in The Book of Abstracts of the 20th Annual Meeting of the Slavic Linguistics Society (University of Verona, Italy, 10–12 September 2025). Verona, p. 165.
- 22.Kaloh Vid, N. (2016) 'The challenges of translating culturally-specific elements: the case of Mikhail Bulgakov's *The Master and Margarita*', *Cadernos de Tradução*, 36(3), pp. 140–157.
- 23.Kaloh Vid, N. (2017) 'Translations of Sovietisms: a comparative case study of English translations of Bulgakov's *The Master and Margarita*', *Meta*, 62(1), pp. 178–200. Available at: <https://id.erudit.org/iderudit/1040472ar> (Accessed: 30 October 2025).

24. Kaloh Vid, N. and Žagar-Šoštari, P. (2018) 'Soviet language in English retranslations: Mikhail Bulgakov's *The Heart of a Dog*', *Translation and Literature*, 27, pp. 165–183.
25. Katan, D. (2004) *Translating Cultures: An Introduction for Translators, Interpreters and Mediators*. Manchester: St Jerome.
26. Kharina, A. (2018) *Realia in Literary Translation: A Quantitative and Qualitative Study of Russian Realia in Norwegian and English Translations*. Oslo: University of Oslo.
27. Khachatryan, A. (2024) 'Strategies of rendering realia in mediated literary translation', *Translation Studies: Theory and Practice*, pp. 78–89.
<https://doi.org/10.46991/TSTP/2024.SI.2.078>.
28. Kujamäki, P. (1998) *Deutsche Stimmen der Sieben Brüder: Ideologie, Poetik und Funktionen literarischer Übersetzung*. Frankfurt am Main: Peter Lang.
29. Lefevere, A. *Translation, Rewriting, and the Manipulation of Literary Fame*. London–New York: Routledge, 1992.
30. Leighton, L.G. (1991) *Two Worlds, One Art: Literary Translation in Russia and America*. DeKalb: Northern Illinois University Press.
31. Leppihalme, R. (2011) 'Realia', in Gambier, Y. and van Doorslaer, L. (eds.) *Handbook of Translation Studies*. Vol. 2. Amsterdam: John Benjamins, pp. 126–130.
32. Loponen, M. (2009) 'Translating irrealia: creating a semiotic framework for the translation of fictional cultures', *Chinese Semiotic Studies*, 2, pp. 165–175.
33. Mäkisalo, J. (2012) 'Meta-theoretical analysis of the empirical use of the concepts domestication/foreignization', in Kemppanen, H., Jänis, M. and Belikova, A. (eds) *Domestication and Foreignization in Translation Studies*. Berlin: Frank & Timme, pp. 63–77.

34. Malblanc, A. (1961) *Stylistique comparée du français et de l'allemand*. Paris: Didier.
35. Nedergaard-Larsen, B. (1993) 'Culture-bound problems in subtitling', *Perspectives: Studies in Translatology*, 1(2), pp. 207–241.
36. Newmark, P. (1981) *Approaches to Translation*. Oxford: Pergamon Press.
37. Newmark, P. (1988) *A Textbook of Translation*. London: Prentice Hall.
38. Nord, C. (2001) *Translation as a Purposeful Activity: Functionalist Approaches Explained*. Manchester: St Jerome.
39. Pedersen, J. (2011) *Subtitling Norms for Television: An Exploration Focusing on Extralinguistic Cultural References*. Amsterdam: John Benjamins.
40. Pettini, S. (2022) *The Translation of Realia and Irrealia in Game Localization: Culture-Specificity between Realism and Fictionality*. London and New York: Routledge.
41. Pym, A. (2016) *Translation Solutions for Many Languages*. Edited by J. Munday. London and New York: Bloomsbury Academic.
42. **Realia** (n.d.) *Online Etymology Dictionary*. Available at: https://www.etymonline.com/word/realia#etymonline_v_36882 (Accessed: 17 October 2025).
43. Toury, G. *Descriptive Translation Studies and Beyond*. Amsterdam–Philadelphia: John Benjamins, 1995.
44. Venuti, L. (1995) *The Translator's Invisibility: A History of Translation*. London: Routledge.
45. Vinay, J.-P. and Darbelnet, J. (1995) *Comparative Stylistics of French and English: A Methodology for Translation*. Translated and edited by J.C. Sager and M.-J. Hamel. Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins.
46. Zeynalova, K. (2024) 'Translation challenges of cultural realia in English literary texts: semantic and pragmatic aspects', *Euro-Global Journal of*

Linguistics and Language Education, 2(2), pp. 70–78.
<https://doi.org/10.69760/egjle.250008>.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Андрухович, Ю.І. (1992) *Рекреації*. Київ: Фабула.
2. Багрянний, І.П. (1946а) *Тигролови*. Т. 1. Ной-Ульм: Прометей. Доступно за адресою: https://docs.google.com/viewer?url=https%3A%2F%2Fshron3.chtyvo.org.ua%2FBahrianyi%2FTyhrolovy_Knyha_1_vyd_1946.pdf (дата звертання: 27 грудня 2026 р.).
3. Багрянний, І.П. (1946b) *Тигролови*. Т. 2. Ной-Ульм: Прометей. Доступно за адресою: https://shron3.chtyvo.org.ua/Bahrianyi/Tyhrolovy_Knyha_2_vyd_1946.pdf (дата звертання: 27 грудня 2026 р.).
4. Гончар, О.Т. (2017) *Людина і зброя*. Київ: БУЛ.
5. Земляк, В.С. (2013) *Лебедина зграя. Зелені Млини*. Київ: Фоліо.
6. Andrukhovych, Y. (1998) *Recreations*. Translated by M. Pavlysyn. Edmonton and Toronto: Canadian Institute of Ukrainian Studies Press.
7. Bahriany, I. (1957) *The Hunters and the Hunted*. New York: St Martin's Press.
8. Honchar, O. (1985) *Man and Arms*. Translated from the Ukrainian by A. Bilenko. Kyiv: Dnipro Publishers.
9. Zemlyak, V. (1982) *The Swan Flock*. Translated from the Ukrainian by A. Bilenko. Kyiv: Dnipro Publishers.

Summary

The present study addresses the problem of translating **Sovietisms**—culturally, historically, and ideologically marked lexical units reflecting the specific realities of Soviet life—into English in translations of Ukrainian literary prose. The relevance of the research lies in the fact that Ukraine’s prolonged inclusion in the Soviet Union resulted in the widespread presence of Sovietisms both in works written during the Soviet period and in post-Soviet literature that retrospectively engages with Soviet experience. In English translation, these units pose a significant challenge due to the absence of direct equivalents and the target audience’s limited familiarity with Soviet socio-cultural realities. Translators are therefore forced to choose between preserving historical and cultural specificity and adapting the text to ensure readability and accessibility for a foreign reader.

The objective of the study is to identify, classify, and compare the strategies and techniques used to render Sovietisms in English translations of Ukrainian prose published in the Soviet Union and abroad, and to determine the dominant translational practices in each segment. The research material consists of the novels *Man and Arms* by Oles Honchar, *The Swan Flock* by Vasyl Zemliak, *The Hunters and the Hunted* by Ivan Bahrianyi, and *Recreations* by Yuri Andrukhovych, along with their English translations. The methodological framework combines descriptive and comparative translation analysis with quantitative analysis of strategy frequency and paratextual analysis based on Gérard Genette’s theory of paratext.

The **first chapter** develops the theoretical foundation of the research. It examines the concept of *realia* as a linguistic and cultural phenomenon in translation, surveying major Eastern European and Western approaches to culture-specific elements. Particular attention is paid to terminological variation (*realia*, culture-specific items, culturemes, extralinguistic cultural references) and to the

problem of distinguishing cultural referents from their linguistic representations. Within this framework, Sovietisms are defined as a subtype of **historical realia** characterized by strong national, historical, and socio-ideological connotations. The chapter also reviews major classifications of realia and translation strategies, and highlights the importance of denotative and connotative meaning in translation. A separate section addresses the role of **paratext** (footnotes, glossaries, prefaces) as a tool of cultural mediation in translating Soviet realities.

The **second chapter** analyzes the transmission of Sovietisms in English translations produced by **Soviet publishing houses**, focusing on texts issued under the ideological and editorial control of the Soviet system. Using translations published by the state-owned “Dnipro” press as a case study, the chapter identifies a limited and recurrent set of strategies, including direct calquing, functional and ideological equivalents, generalization, and omission. Quantitative analysis demonstrates the dominance of adaptive and normalizing strategies aimed at reducing cultural and ideological “foreignness” for the Western reader. The chapter also shows that paratextual elements in these translations served primarily a **directive and ideological function**, channeling interpretation in line with official Soviet narratives. Overall, Soviet translations are shown to function as instruments of regulated cultural transfer and symbolic representation rather than as neutral mediations of historical reality.

The **third chapter** examines English translations of Ukrainian prose published **outside the Soviet Union**, including diasporic, academic, and commercial Western editions. These translations display a markedly different approach to Sovietisms, favoring transliteration, calquing with explanation, and minimal domestication. The chapter demonstrates that Western translations more consistently preserve the historical and ideological markedness of Sovietisms, frequently supported by paratextual explanations designed to inform rather than instruct the

reader. A comparative quantitative analysis reveals a significantly lower rate of generalization and omission than in Soviet editions. The chapter further situates these findings within broader debates on **foreignization vs. domestication**, arguing that in Western translations Sovietisms function as markers of historical complexity and political trauma rather than as normalized elements of a “universal” social order.